

МИСТЕЦТВО ПЕДАГОГІКИ - ПРОБЛЕМА НАУКИ І ЖИТТЯ

*„ Тасмниця мистецтва в тому,
що воно виправляє природу”*

Ф. Вольтер

Творчий задум монографії „Мистецтво у розвитку особистості” народився в науковому колективі відділу мистецької освіти Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Принагідно нагадаємо, відділ цей був створений ще в 1993 році, коли формувався Інститут, визначалися засадничі ідеї і принципи його діяльності. У концепції розвитку Інституту, обґрунтованій доктором філософських наук, професором, дійсним членом АПН України І.А. Зязюном, про яку він доповідав на засіданні Президії Академії педагогічних наук України, окремо було передбачено положення щодо спрямування наукових пошуків на дослідження проблем педагогіки і психології мистецької освіти.

Спочатку ця ідея не була сприйнята членами Президії як перспективна: мовляв, в Україні є навчальні заклади мистецького профілю — художні й музичні академії, консерваторії, мистецькі факультети в педагогічних інститутах та університетах - то нехай вони і займаються дослідженням цих проблем. Але перемогла глибока переконаність вченого-філософа І.А. Зязюна в тому, що без мистецького, художньо-естетичного компонента неможливо підготувати професіонала у будь-якій галузі: чи то вчителя, чи то інженера, чи то управлінця. Отже, таку лабораторію, а з 2000 року - відділ, було створено. Першою завідуючою цього наукового підрозділу стала доктор педагогічних наук, професор Оксана Петрівна Рудницька.

Висока духовно-мистецька планка та наукова глибина О.П. Рудницької, поєднані з любов'ю до мистецтва і педагогіки, уможливили розробку концептуальних засад цільової комплексної програми досліджень з проблеми „Психолого-педагогічні основи формування загальної та професійної культури студентів мистецьких

спеціалізацій” (ще раніше цю програму було затверджено на засіданні вченої ради Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України 21 грудня 1995 р.). Члени Президії АПН України (президентом тоді був доктор педагогічних наук, професор, академік М.Д. Ярмаченко) високо оцінили цільову комплексну програму й одногосно її затвердили. Нині без перебільшення можна визнати, що той науковий документ започаткував новий напрям наукових досліджень Академії педагогічних наук України і став взірцем високовідповідального ставлення справжнього вченого до визначення теоретико-методологічних засад наукової діяльності академічної лабораторії.

Обґрунтовуючи передумови і спрямованість дослідження, Оксана Петрівна писала: „Духовне відродження та оновлення суспільства ставить перед педагогічною наукою комплекс нових проблем. Серед них особливої уваги заслуговує посилення зв'язку між культурою та освітою, важливість якого зумовлена утвердженням ідей самоцінності людської особистості, гуманістичної сутності національно-орієнтованого світогляду молоді. На цьому шляху незмірно зростає роль майбутніх фахівців у галузі різновидів мистецтва - представників творчої інтелігенції країни, які значною мірою визначають рівень розвитку суспільної свідомості”².

Підготовка цієї книги до видання колективом відділу, створеного О.П. Рудницькою, є оригінальним втіленням ідей її концепції. Водночас, ця монографія логічно продовжує низку попередніх видань, які були започатковані під керівництвом Оксани Петрівни: „Основи викладання мистецьких дисциплін” (1998), „Українське мистецтво у полікультурному просторі” (2000) та ін.

Упродовж десяти років, що минули від затвердження Президією АПН України концепції, розробленої професором О.П. Рудницькою, науковий колектив, який сформувався на цьому міцному методологічному фундаменті, вперше в Україні здійснив унікальні дослідження з таких проблем: „Психолого-педагогічні

Про концептуальні засади цільової комплексної програми досліджень „Психолого-педагогічні основи формування загальної та професійної культури студентів мистецьких спеціалізацій”: Постанова Президії Академії педагогічних наук України від 31 січня 1996 р. Протокол № 1-7/1-1. Додаток до протоколу: Цільова комплексна програма, підписана О.П. Рудницькою. - С 1.

² *Цит. за: Ничкало Н.Г. Оксана Петрівна Рудницька - видатний український вчений-педагог //Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навч. посіб. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2005. - С. 308.*

основи формування загальної та професійної культури студентів засобами мистецтва"; „Теоретичні та методичні основи підготовки вчителя до викладання предметів освітньої галузі „Культурознавство: мистецтво, художня культура, основи етики та естетики"; „Художньо-естетичний розвиток особистості в системі професійної освіти"; „Творчий розвиток особистості засобами мистецтва в системі професійної освіти".

Поряд із цим у відділі виконувалися дослідження, результатом яких стало проведення експериментальної роботи на базі навчальних закладів України різних типів і рівнів акредитації, а також захист кандидатських і докторських дисертацій з проблем мистецької освіти, зокрема, докторантами Т.А. Смирною („Теоретичні та методичні засади диригентсько-хорової освіти у вищих навчальних закладах"), В.Ф. Орловим („Теоретичні та методичні засади професійного становлення учителів мистецьких дисциплін") та ін. Прогностичні ідеї, викладені в опублікованих працях і захищених дисертаціях, помітно вплинули на спрямування наукових досліджень і розвиток мистецько-педагогічної практики в Україні.

Перед читачем монографія „Мистецтво у розвитку особистості", народження якої стало можливим завдяки творчій співпраці наукових шкіл академіка І.А. Зязюна, професора О.П. Рудницької та академіка Г.Г. Філіпчука. В ній узагальнено результати багаторічної науково-дослідної роботи відділу мистецької освіти, що здійснювалася за такими напрямками: визначення світоглядних і педагогічних функцій мистецтва; обґрунтування та введення до наукового обігу понять „мистецька освіта", „філософія мистецької освіти" тощо; розробка філософських, теоретичних і методичних засад впровадження мистецтва до змісту професійної підготовки майбутніх фахівців різних спеціальностей; виявлення особливостей мистецької освіти у вимірах особистісно орієнтованого підходу; обґрунтування основних напрямів реалізації інтегративного підходу у професійній підготовці викладачів мистецьких дисциплін; розробка та експериментальна апробація комплексу науково-методичного забезпечення художньо-естетичного й творчого розвитку особистості в системі професійної освіти тощо.

Характеризуючи цю колективну наукову працю, передусім вважаємо за доцільне привернути увагу до її структури. Чотири розділи монографії („Проблема розвитку особистості в теорії мистецької освіти"; „Мистецтво як чинник розвитку особистості";

„Історичні аспекти розвитку особистості засобами мистецтва"; „Розвиток особистості у сучасній вітчизняній та зарубіжній мистецько-педагогічній практиці") взаємно поглиблюють і доповнюють зміст один одного. Такий підхід, на нашу думку, сприяє цілісному сприйняттю комплексу проблем, пов'язаних з роллю мистецтва у формуванні особистості.

Перший розділ методологічно виправдано розпочинається з роздумів академіка І.А. Зязюна про естетичні засади розвитку особистості. Здійснивши ретроспективний аналіз цієї проблеми, творчо осмисливши положення психологів В.К. Вілюнаса, А.В. Запорожця, О.М. Леонтьєва, Я.З. Неверовича, С.Л. Рубінштейна, Т.Х. Шингарова та ін. про взаємозв'язок емоцій з потребами, мотивами і життєвими сенсами людини, І.А. Зязюн наголошує на винятковій змістовій глибині понять „емоційна креативність" (Дж. Аверілл) та „емоційний інтелект" (П. Селовей), що відображають сутність розвитку нових, ефективних і автентичних емоційних синдромів особистості і характеризують здібність людини до розпізнавання власних емоцій, володіння ними, самомотивації, розуміння емоцій інших людей.

На нашу думку, важливе значення має положення про необхідність формування в майбутнього спеціаліста інформологічної культури, що консолідує в собі всебічну інформованість про соціальні процеси, усвідомлення їх необхідності й доцільності, а також володіння технічними засобами підтримки цих явищ. Вважаємо перспективною думку щодо визначення семи ключових функцій інформологічної культури: перетворювальної, інформаційної, когнітивної, комунікативної, нормативної, знакової, аксіологічної.

Методологічно виправданим, як нам видається, є звернення вченого-філософа до проблеми розмежування культури і цивілізації, що зводиться до хронологічного розведення цих понять та виявлення їх специфічних рис. З таких позицій культура розглядається як унікальний творчий імпульс, у якому акцентуються духовне, індивідуальне, якісне, естетичне, виразне, аристократичне, стабільно стійке, іноді консервативне начала; а цивілізація - як втілення матеріального, соціально-колективного, кількісного, тиражованого, загальнодоступного, демократичного, прагматично-утилітарного, динамічно-прогресивного начал¹. Разом з тим, розмежовуючи

¹ Бердяев Н.А. Смысл истории. - М.: 1990.

цивілізацію і культуру, І.А. Зязюн поділяє ідеї СІ. Гессена, О. Шпенглера та інших мислителів щодо визнання їх взаємозумовленості й паралельної рівнозначності, за яких культура є внутрішнім духовним змістом цивілізації, а цивілізація - матеріальною оболонкою культури. З погляду діалектики єдності та розмежування понять „культура” (як органічна цілісність) і „цивілізація” (як форма раціонального ставлення до світу), І.А. Зязюн обґрунтовує методологічний підхід до науково-педагогічної дійсності. Його сутність полягає в тому, що бінарно-опозиційне співвідношення - протиставлення цивілізації і культури створює необхідну сукупність передумов для формування цивілізаційно-культурологічної парадигми.

Означений підхід вважаємо прогностичним щодо подальшого аналізу моделей цивілізації і культури та забезпечення основ концептуалізації освіти в умовах стрімкого інформаційного розвитку суспільства, дефіциту культури в освіті; з її технократичним перевантаженням; з трансляцією знань у відчуженій, безособистісній формі; з насиченням змісту знаннями при відсутності смислів тощо.

Не можна не погодитися з думками академіка Зязюна щодо об'єктивної потреби формування „людини культури”, незалежно від фаху. В її образі вчений-філософ репрезентує такий тип особистості, ядро якої складає втілення зрізів культурного начала: свободи, гуманності, творчості, духовності, адаптивності. Цілісна людина культури, в уявленні І.А. Зязюна - це не властивості і функції, не сума добродійностей та еталонів культурності, а людина, здатна з максимальною ефективністю реалізувати й розвивати свої індивідуальні здібності і свої інтелектуальні, моральні та творчі можливості. Вона володіє високим рівнем самосвідомості, почуттям власної гідності, самоповаги, незалежністю суджень, уміннями здійснювати вільний вибір змісту своєї життєдіяльності, лінії поведінки, способів свого саморозвитку. Саме така людина має стати, на наше переконання, метою і критерієм ефективності сучасної освіти.

Як унікальну особливість цієї монографії хочемо відзначити те, що її органічною складовою є неопублікована наукова праця незабутньої Оксани Петрівни Рудницької - „Психолого-педагогічні проблеми загальної та мистецької освіти”. В ній вчений з висоти

свого методологічного бачення звертається до поняттєво-термінологічного апарату педагогіки, що розглядається нею крізь призму проблем загальної та мистецької освіти.

Переконана, що читача зацікавить науковий підхід автора до структурування ряду мистецько-педагогічних ідей, які народжувались і апробувались на різних етапах наукової діяльності Оксани Петрівни: як молодого викладача, молодого дослідника й зрілого науковця в галузі мистецької освіти.

Загальні питання освіти; методологія мистецької освіти; базові поняття педагогіки; діалектика художнього сприйняття; форми і методи педагогічної діяльності; основи педагогічних досліджень з проблем мистецької педагогіки - зміст кожного з цих блоків пронизаний ідеями філософії мистецької освіти. І саме філософії мистецької освіти О.П. Рудницька надавала надзвичайно важливого значення, обґрунтовуючи положення щодо культуровідповідності освіти, світоглядних функцій мистецтва та діалогічної природи художнього спілкування.

Цінність другого розділу монографії полягає, на нашу думку, в цілісному аналізі мистецтва як чинника розвитку особистості. Автори розглядають тонкі й водночас складні питання формування музичної культури особистості як важливої складової національного виховання й чинника громадянського становлення (Г.Г. Філіпчук); розкривають творчий потенціал хореографічного (О.М. Отич), театрального (С.О. Соломаха) та образотворчого мистецтва (Г.І. Сотська) у розвитку особистості; обґрунтовують педагогічні можливості українського фольклору у формуванні національної свідомості та самосвідомості учнівської молоді (М.П. Вовк).

Академік Г.Г. Філіпчук, який є автором монографій „Українська етнокультура у змісті національної загальної та педагогічної освіти” (1996), „Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика” (2002) та інших наукових педагогічних праць, звертається до скарбниці української музичної культури, до музичного фольклору. В них вчений вбачає, з одного боку, творчий вияв мистецької енергії народу, а з іншого - протест проти тієї національної наруги, яку змушені були терпіти українці на різних етапах своєї історії в силу політичних, економічних, соціальних, духовних обставин та дискримінації.

На основі аналізу творчого доробку видатних українських композиторів і збирачів народної музики (О. Гулака-Артемівського,

В. Верховинця, М. Леонтовича, М. Лисенка, О. Рубця, П. Сокальського, Я. Степового, К. Стеценка, Г. Хоткевича та ін.) вчений розкриває виняткове значення їхньої музично-фольклористичної, педагогічної та видавничої діяльності в галузі мистецтва для формування національної самосвідомості народу, розвитку української освіти та музичної культури.

Вбачаючи в українській естрадній пісні 60-70-х років ХХ ст. унікальне явище національного музичного мистецтва, що подарувало світу ушлюблені імена Володимира Івасюка, Софії Ротару, Назарія Яремчука, Василя Зінкевича та ін., академік Г.Г. Філіпчук відзначає прогресивні підходи цих митців до створення жанру сучасної української пісні, що ґрунтуються на принципі поєднання народнопісенної мелодики з сучасними ритмами. Водночас він привертає увагу до болючих проблем сучасної музичної освіти, зумовлених входженням України в Болонський процес, серед яких невирішеною на сьогодні залишається, на його думку, проблема підготовки вчителів музики і співів.

Повністю поділяємо думку цього вченого, що криза виховання в нашому суспільстві полягає у поступовій втраті ним своїх гуманістичних ознак. Отже, музично-педагогічну освіту України слід спрямовувати на розбудову такої системи виховання, яка відроджувала б національну культуру, запобігала соціальній дезадаптації особистості, збагачувала соціокультурне середовище, гуманізувала педагогіку й академічну науку, виховувала почуття особистої й державної гідності. У цьому одвічно важливому для суспільства процесі музика завжди зберігатиме свою актуальність.

Справжньою родзинкою монографії є підрозділ „Розвиток творчої особистості у Київській дитячій Академії мистецтв: концептуальні засади та практичний досвід”, автор якого - народний артист України, дійсний член Академії мистецтв України, член-кореспондент АПН України, ректор Київської дитячої академії мистецтв (КДАМ), професор М.І. Чембержі.

Навчальний заклад (напевно, єдиний в світі), очолюваний М.І. Чембержі, пройшов шлях від сміливої авторської ідеї, яка могла з'явитися тільки у Педагога-Творця, Педагога-Композитора, - до унікального і самобутнього мистецького навчально-виховного комплексу, що має потужну інтелектуальну та матеріальну базу й охоплює структурні підрозділи різних освітніх рівнів: від підготовчої - до вищої школи. Концептуальні засади діяльності КДАМ,

сформульовані М.І. Чембержі, такі: безперервність як головний принцип здійснення мистецької освіти; поєднання різних мистецьких спеціальностей в одному навчальному закладі; рання професіоналізація; можливість коригування фахової орієнтації за двома параметрами; введення інформаційних технологій у процес навчання, комп'ютеризація мистецької освіти; знання іноземних мов - неодмінний чинник успішної інтеграції в сучасний світ; естетизація і романтизація навчального процесу; впровадження педагогіки партнерства. Такий інноваційний підхід до підготовки нового покоління талановитих митців, описаний автором, є перспективним для розвитку системи мистецької освіти в Україні і вже дав реальні, визнані в світі результати.

Поряд із відомими вченими, праці яких увійшли до історії української педагогічної науки, в цій монографії опубліковано результати творчих пошуків молодих науковців.

Безумовно, поняття „молодий науковець” дуже відносно стосовно авторів цієї монографії, адже охоплює як початківців, що роблять лише перші кроки у педагогічній науці, так і дослідників, які вже давно захистили кандидатські дисертації, опублікували в багатьох вітчизняних і зарубіжних науково-педагогічних виданнях свої праці й нині продовжують науковий пошук як докторанти Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України та Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова (О.М. Отич, Л.В. Нечаєва, Г.Ю. Ніколаї). Їхні наукові узагальнення щодо здатності хореографічного мистецтва гармонізувати особистість, впливати на її художньо-естетичний, фізичний і творчий розвиток, сприяти становленню її творчої індивідуальності та формуванню національної ідентичності (О.М. Отич); сутності художнього мислення як особистісної якості і водночас феномена професійної діяльності викладача мистецьких дисциплін та необхідності пошуку якісно нових підходів до його розвитку в студентів мистецьких спеціальностей (Л.В. Нечаєва); особливостей художньо-естетичного розвитку особистості в Польщі та в Україні (Г.Ю. Ніколаї) свідчать про притаманні цим науковцям вдумливість, нетрадиційність пошуків нового в минулому і сьогодні, того, що сприяє формуванню особистості професіонала ХХІ століття.

В Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України формується молода генерація фахівців у галузі мистецької освіти. Тільки за роки незалежності України захистили кандидатські

дисертації з проблем мистецької освіти понад 30 аспірантів і здобувачів¹. Результати наукового пошуку лише окремих з них відображені в цій монографії: дидактичні засади використання театрального мистецтва у професійній підготовці студентів мистецьких спеціальностей (С.О. Соломаха); значення мистецтва як чинника становлення професіоналізму та формування готовності педагога-музиканта до професійного саморозвитку (П.В. Харченко); аналіз історичних аспектів розвитку художньої освіти на Поділлі в кінці XIX - на початку XX століття (О.І. Попик).

Читаючи підрозділи монографії, написані науковою молоддю - „Образотворче мистецтво як засіб розвитку особистості” (Г.І. Сотська), „Український фольклор як фактор формування етнічної ідентичності учнівської молоді” (М.П. Вовк), „Розвиток мистецької освіти в західноукраїнських землях” (Н.О. Філіпчук), - можна без перебільшення сказати, що Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України відіграє винятково важливу роль у формуванні науково-педагогічної еліти України. Адже над багатьма положеннями, викладеними цими молодими дослідниками у написаних ними підрозділах, варто замислитися і маститим науковцям, вони мають стати надбанням і педагогів-практиків.

Цінність цієї наукової праці полягає в методологічних підходах, що дали можливість концептуально поєднати ідеї філософії, історії та теорії мистецької освіти з порівняльно-педагогічним аналізом її різних аспектів, завдяки чому вийти на новий рівень узагальнення, а отже піднятися на вищу наукову сходинку.

В умовах глобальних процесів, бурхливого інформаційно-технологічного розвитку, пошуку прогностичних підходів до здійснення суспільного поступу (й не тільки в Україні) педагогічна монографія „Мистецтво у розвитку особистості” має винятково важливе значення, оскільки будь-яка людина, будь-який фахівець, позбавлений радості пізнання мистецтва, не може ефективно самореалізуватися й досягти істинного людського щастя.

Без мистецтва, без повсякденної уваги до проблем його використання у розвитку особистості реалізація ідеї неперервної освіти - освіти впродовж життя може стати утопією.

Бібліографічний покажчик наукових праць співробітників Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (1993 - 2003): Наукове видання /Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України; За ред. І.А. Зязюна, Н.Г. Ничкало; Укладач - Л.Н. Штома. - Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. - С. 203.

Переконана, що ця книга буде жити довго, її не раз прочитають і молоді, і зрілі науковці, й викладачі-початківці, і досвідчені педагоги ... Вони знайдуть для себе ті особливі філософсько-естетичні ідеї, які допоможуть краще зрозуміти оточуючий світ, осягнути його і не загубитися в ньому.

*Ничкало Н.Г.,
доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член АПН України*

ПІСЛЯМОВА

Розкрити проблеми розвитку особистості в історії, теорії та практиці мистецької освіти - така єдина мета об'єднала авторів монографії „Мистецтво у розвитку особистості” (І.А. Зязюн, О.П. Рудницька, Л.В. Нечаєва, П.В. Харченко, Г.Г. Філіпчук, О.М. Отич, С.О. Соломаха, Г.І. Сотська, М.П. Вовк, М.І. Чембержі, Г.Ю. Николаї, О.І. Попик, Н.О. Філіпчук).

Чи досягли вони цієї мети? Відповідь на запитання коротка і проста: безумовно, так.

Переконана, що концептуальні ідеї, положення, рекомендації, викладені в цій монографії, будуть корисними не лише для науковців.

У змісті чотирьох розділів, що об'єднали тринадцять оригінальних дослідницьких матеріалів, є багато нового і цікавого для педагогів загальноосвітніх, спеціалізованих мистецьких, професійно-технічних та вищих навчальних закладів; для батьків, які мають дбати про духовне здоров'я й гармонійний розвиток своєї дитини, а також для працівників органів влади та управління на регіональному і загальнодержавному рівнях.

Дуже хотілося б, щоб монографія потрапила до рук депутатів Верховної Ради України та депутатів місцевих рад, керівників органів державної влади та управління усіх рівнів. Можливо, вона б стала одним із чинників одуховлення та естетизації середовища, в якому має здійснюватися справжнє українське державотворення. Безумовно, це сприяло б усвідомленню ними необхідності надання проблемам мистецької освіти загальнодержавної ваги. Адже будь-які гасла, будь-які декларації, котрі можуть здаватися мудрими, швидко помирають, згасають, якщо вони не одухотворені високою ідеєю калокагатії - єдності Краси, Істини й Добра.

Монографія має спонукати усіх, хто причетний в нашій державі до проблем освіти, перейти до конкретних дій, втілення конкретної державної політики, спрямованої на розвиток мистецтва, підвищення

його ролі у формуванні особистості, в національному вихованні, у розвитку громадянських і професійних якостей майбутніх фахівців, словом, - у плеканні справжньої національної еліти.

*Ничкало Н.Г.,
доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член АПН України*